

een waarborg voor hun werk binnen defensie. Juist die zending geeft de vrije ruimte om zaken te bespreken die binnen de krijgsmacht niet aan de orde kunnen komen – deze ‘vrijplaats-functie’ wordt ook bij justitie en zorg geroemd. Tegelijkertijd is de sterke inbedding in het legeronderdeel ook van belang, omdat daardoor de levenswerkelijkheid van de militairen beleefd wordt. Het godsbeeld van de aalmoezeniers kan geschetst worden als een barmhartige en nabije God. De aalmoezeniers geven aan dat bij uitzendingen dit godsbeeld, maar ook de geloofsbeleving verdiept raakt. Tijdens de uitzendingen ervaren zij de zinvolheid van het werk, omdat ze ingrijpende belevenissen ervaren die zij delen met militairen en waarop zij positief terugkijken – wat weer met hun godsbeeld samenhangt dat er bij die ervaringen toe doet en juist dan relevant, functioneel is.

Deze uitkomsten van zijn onderzoek geeft Van Dijk de term ‘participatiepastoraat’. Dit ter onderscheiding van het begrip ‘presentiepastoraat’, een term die vaak wordt gebruikt om het handelen van geestelijke verzorging van verschillende richtingen te duiden en uit te leggen. Juist door de sterke identificatie van aalmoezeniers met hun eenheid, in het bijzonder tijdens uitzendingen, is het begrip participatie volgens Van Dijk treffender en daar heeft hij een terecht punt. Interessant is ook de hoge congruentie die hij heeft gevonden tussen het godsbeeld, het zelfbeeld als pastor-geestelijk verzorger, en de beelden van geloof en kerk. Daardoor is zijn studie – inclusief het wat te lange begin – een goed (zelf)portret geworden van de aalmoezenier en het geeft een goede inkijk in een wereld die vaak voor wetenschappelijk onderzoek gesloten blijft. Een studie die smaakt naar meer onderzoek uit de wereld van defensie en naar vergelijkende studies over andere levensbeschouwelijke richtingen en andere instellingen waar geestelijke verzorging aangeboden wordt.

Erik Sengers
(Amsterdam)

Kregting, Joris (2019), *The Persistent Religious Gender Gap in the Netherlands in Times of Secularization, 1966-2015*, Münster: LIT Verlag, pp. 162, ISBN 9783643911780, € 29,90.

Afgelopen oktober promoveerde Joris Kregting, onderzoeker bij Kaski (onderzoekscentrum voor religie en samenleving), aan de Radboud Universiteit Nijmegen op een studie naar de ‘hardnekkige’ religieuze kloof die er bestaat tussen mannen en vrouwen. Uitgangspunt van zijn interessante proefschrift is de bevinding dat West-Europa steeds meer gesecculariseerd is geraakt, maar dat vrouwen, vergeleken met mannen, achterblijven in dit secularisatieproces. Vrouwen geloven meer in God, zij bidden vaker en gaan vaker naar de kerk dan mannen. Kregting wil in zijn proefschrift grondig uitzoeken waardoor dit komt. Eerder onderzoek lichtte steeds een tipje van de sluier op, bijvoorbeeld door te kijken naar verklaringen als modernisering, persoonlijkheid en genderoriëntaties. De auteur wil al deze verschillende benaderingen samenbrengen in een geïntegreerd theo-

retisch kader, om zo de 'complexe wetenschappelijke puzzel' (p. 2) die de religieuze genderkloof is te kraken. De focus ligt daarbij op Nederland, een zeer gesecculariseerd land waar de genderkloof persisteert, en met een schat aan kwalitatief hoogstaande, longitudinale databronnen, zoals *God in Nederland* (GIN 1966-2015), *Sociale en Culturele Ontwikkelingen in Nederland* (SOCON 1979-2012) en *Longitudinal Internet Studies for the Social Sciences* (LISS 2008-2018), om het theoretische raamwerk empirisch te toetsen.

In het eerste hoofdstuk wordt dit raamwerk, dat zowel gebruikt wordt om het seculariseringsproces als de persisterende genderkloof in Nederland te verklaren, uiteengezet. De kern is terug te voeren op de welbekende moderniseringstheorie. Door modernisering van ideologieën (een hoger opgeleide bevolking leidt tot meer wetenschappelijk rationalisme), economieën (meer welvaart leidt tot meer bestaanszekerheid) en sociale banden (meer individualisering en minder effectieve christelijke socialisatie), neemt de invloed van religie in de samenleving af. Naast dit proces van secularisering, zou modernisering ook de kloof in religie tussen mannen en vrouwen kunnen verklaren: vrouwen zijn over het algemeen minder hoog opgeleid dan mannen, zijn financieel afhankelijker, minder individualistisch (want meer belast met zorg) en meer christelijk gesocialiseerd. Kregting voegt daarnaast nog een aantal andere verklaringen voor de genderkloof aan het model toe, zoals verschillen tussen mannen en vrouwen in gezondheid, persoonlijkheid en genderoriëntaties (femininiteit en masculiniteit). Hiermee is een uitgebreid theoretisch kader geschetst, waarbij de onderliggende mechanismen jammer genoeg niet heel uitgebreid zijn uitgewerkt. Om een voorbeeld te geven: waarom een feminiene oriëntatie tot meer religiositeit leidt blijft onbesproken; er wordt alleen een empirische relatie als argument gehanteerd.

Na deze inleiding volgt in hoofdstuk twee een analyse van het seculariseringsproces in Nederland in de periode 1966-2015. Aan de hand van cohort- en periode-indicatoren wordt gevonden dat alle genoemde moderniseringsaspecten verantwoordelijk zijn voor de voortschrijdende secularisering. Opvallend genoeg spelen verschillen tussen mannen en vrouwen geen rol in dit hoofdstuk. Gender wordt alleen als controlevariabele meegenomen in de analyse, terwijl de gehanteerde cohort- en periode-aanpak zich juist zou lenen om de genderkloof verder te onderzoeken: hoe ontwikkelt deze kloof zich in de loop der tijd (periode-effect) en over generaties (cohorteffect), en hoe zijn deze effecten gerelateerd aan de genoemde moderniseringsaspecten?

Dit gemis wordt enigszins goedgehaakt in het derde hoofdstuk, waar een beschrijvende analyse laat zien dat de genderkloof persistent is door de tijd en over cohorten. Deze ontwikkeling wordt echter niet gekoppeld aan de verschillende aspecten van modernisering. Wel wordt gepoogd de huidige genderkloof te verklaren. Verschillen tussen mannen en vrouwen in opleidingsniveau, persoonlijk inkomen, werkuren, informele zorg en socialisatie blijken geen verklaring te bieden, terwijl verschillen in gezondheidsbeperkingen, nauwgezetheid als onderdeel van iemands persoonlijkheid en genderoriëntaties dat wel

doen. De auteur laat daarmee zien dat het toetsen van meerdere verklaringen tegelijk zijn vruchten afwerpt: eerder onderzoek benadrukte immers voornamelijk de ‘gendered division of economics’ (verschillen tussen mannen en vrouwen in werkuren en inkomen leiden tot verschillen in bestaanszekerheid) als verklaring voor de religieuze genderkloof.

In het vierde en laatste hoofdstuk staat de genderkloof opnieuw centraal, maar nu vanuit een andere insteek. In de analyse worden alleen mensen met een relatie betrokken. De auteur kijkt dan naar verschillen tussen partners in de hierboven genoemde aspecten (zoals opleiding, inkomen, gezondheid en persoonlijkheid) en probeert daarmee verschillen in religiositeit tussen mannen en vrouwen te verklaren. Dat is een interessante invalshoek, maar de onderliggende mechanismen voor deze verklaringen blijven steken op een herhaling van de argumenten over algemene verschillen tussen mannen en vrouwen. Er wordt niet duidelijk gemaakt hoe verschillen tussen een man en een vrouw die samen een paar vormen leiden tot verschillen in religiositeit. Heeft dit te maken met verschillen in hulpbronnen, waardoor machtsverschillen binnen een relatie kunnen ontstaan, die vervolgens een uitwerking hebben op persoonlijke keuzes, zoals in onderzoek naar taakverdeling tussen mannen en vrouwen vaak getheoretiseerd wordt? Of spelen er andere mechanismen die de genderkloof binnen een relatie kunnen verklaren?

Al met al biedt dit proefschrift, waarvan de drie empirische hoofdstukken gepubliceerd zijn in vooraanstaande internationale tijdschriften, veel inspiratie voor vervolgonderzoek. Kregting toont met kwalitatief hoogstaande data en grootschalige analysetechnieken aan dat de genderkloof in Nederland persistent is. Verschillende aspecten lijken hierbij een rol te spelen, waarbij de auteur overtuigend het belang van gelijktijdige toetsing van verklaringen laat zien. Mooi is ook dat er veel aandacht is er voor de keuze van de case (Nederland) en de operationalisering van variabelen en indicatoren, waarbij voor- en nadelen besproken worden en alternatieven worden aangedragen, zodat toekomstige onderzoekers hier verder op kunnen bouwen. Zij zouden dan ook de meer onderliggende mechanismen van de religieuze genderkloof verder kunnen onderzoeken.

Inge Sieben
(Tilburg)